

KISS ENDRE JÓZSEF

Gondolatok egy pataki tanár könyvtára mellett A száz éve született dr. Koncz Sándor emlékezete

A Gutenberg Galaxis napja leáldozóban van. Ezt mutatja az, hogy könyvszerető, könyvgyűjtő átlagemberekből egyre kevesebbet találunk. S akik még vannak, rendszerint azok is belátják előbb-utóbb, hogy a könyvgyűjtésnek vannak objektív korlátai: nem lehet, de nem is kell minden áhított könyvet megszerezni, amelyekkel ma vagy holnap terveink vannak. A több ezres könyvállomány helyett pár száz is megteszi azoknak, akik nem tudnak meglenni nyomtatványok nélkül. Hiszen a modern lakások egy részében már alig vagy egyáltalán nincs helye a hagyományos könyvnek, s ahogy a tradicionális gyűjtő fölött elhaladnak az esztendők, egyre inkább szorítja a kérdés: *mi lesz a gyűjteményemmel, ha már nem leszek, s ha a szűkebb családi, ismeretségi körben nem tartanak rá igényt?*

A holnap ígérete az épülethez nem kötődő, falak nélküli, földünk bármely pontjáról, bármilyen időpontban igénybe vehető, zsebben hordható elektronikus világgönyvtárról szól. Ennek a jövőképek a tükrében a hagyományos könyvtár polcaira már csaknem úgy tekintenek, mint egy múzeumi kiállításra, a nyomtatványokra pedig mint mauzóleumi ereklyékre. De akármekkora lendületre a fejlődés a jövő elektronikus világgönyvtára felé, úgy hiszem, hogy mindig lesznek, még nagyon-nagyon sokáig, akik a polcról levett, kézben olvasott, fellapozott nyomtatványok lelkes, szenvedélyes használói maradnak.

A Sárospataki Református Kollégiumi Nagykönyvtárának külön-gyűjteményei – Cs. Szabó László, Béres Ferenc, Szathmáry Lajos, Király István, Halmi Róbert, Vitéz Ferenc könyvtárai – 2010-ben dr. Koncz Sándor közel ezer kötetes könyvtárával gyarapodtak.

Koncz Sándor Diósgyőrben született 1913-ban, Miskolcon érettségizett, és Sárospatakon tanult teológiát, ahol a teológus ifjúság seniora és lapjának, a Sárospataki Ifjúsági Közlönynek a szerkesztője volt. Tanulmányait Svájcban, Skóciában és Németországban folytatta. Hazatérve missziói lelkipásztor lett a fővárosban. Az 1940-es évek elején intézeti lelkipásztor Marosvásárhelyen, s a háború alatt táborigazgató századosi rangban.¹ Már 1939-ben teológiai doktor, s 1943-tól egyetemi magántanár, így nem volt akadályának, hogy 1947-től tanárként működjön a sárospataki teológiai főiskolán. Amikor az államviselés a Főiskolát megszüntette, egy ideig Debrecenben tanított, majd a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöki tiszteinek várományosaként Alsóvadászton végezte a lelkipásztori szolgálatokat. 1956 után azonban – mint politikai megbélyegzés áldozatát – ki-

¹ Miként a csillagok... Dr. Koncz Sándor emlékére. Alsóvadász, 1993. 6.

Dr. Koncz Sándor teológiai tanári dolgozószobájában

zárták a vezető egyházi tisztségek betöltésének a lehetőségeiből.² 1966-tól visszatért Sárospatakra, ahol a Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltárát vezette az 1983-ban bekövetkezett haláláig.

Koncz Sándor könyvgyűjteménye elsősorban teológiai szakkönyvtár kézikönyvekkel, lexikonokkal, konkordanciákkal főszerelve. A könyvek a szűkebb szakterületének szakkönyvei, de kitekintenek a csaknem valamennyi teológiai tantárgy műveléséhez használatos forrásokra. Abban az időben a protestáns lelkipásztorképző intézetek általában négy nagyobb csoportban oktatták a szükségesnek tartott tantárgyakat. A *bibliai tudományok* címén foglalkoztak az ószövetségi és újszövetségi eredeti (héber és görög) nyelveivel, izagógikával, bibliaismerettel, kortörténettel, írásmagyarázattal, hermeneutikával, biblikus teológiával, vallástörténettel, vallásfenomenológiával, vallási néprajzzal. A *rendszeres teológia* hitvallásismeretet, teológiai és filozófiai enciklopédiát és antropológiát, keresztyén dogmatikát, etikát, ekkleziológiát, apologetikát adott és a „theologia specialis” címszava alatt olyan tárgyakat, mint: kozmológia, hamartológia, krisztológia, szótériológia, pneumatológia, eszkatológia, szakramentológia, angelológia, thanatológia stb. A *gyakorlati teológia* oktatott missziótant, hymnológiát, valláslélektant, valláspedagógiát, katechetikát,

² Dienes Dénes: „Szelíden és rendíthetetlenül”. Dr. Koncz Sándor memoranduma. 1956. Alsóvadász, 1994.

nagy súlyt fektetve a homiletikára, exegézisre, liturgikára, szimbolikára, ekkleziasztikára, poimenikára, valamint az egyházjogra, egyházi demográfiára és a mindennapok egyházi életére. Az *egyház történet* a keresztyénség egyetemes históriáját tanította, s hozzá a magyar református egyház történetét, ismertette az egyházatyák, reformátorok iratait a latin nyelv szépségei mellett, bevezetve olyan segéd tudományokba, mint a diplomatika, epigráfika, genealógia, heraldika, inszignológia, kronológia, numizmatka, paleográfia, történeti földrajz. Esetenként ide tartozott az ökömenika, felekezetismeret, társadalomtudomány, a nemzetgazdaságtan is.

Sárospatakon Koncz Sándor nagy elődök nyomdokain, a kollegáival – Makkai Lászlóval, Marton Jánossal, Mátyás Ernővel, Nagy Barnával, Szabó Zoltánnal, Újszászy Kálmánnal, Zsiros Józseffel együtt – tanította a szent tudományt. A könyvtárban megtaláljuk a kortárs, modern teológia valamennyi alapvető munkáját. A szakkönyvtár csaknem minden említett tantárgy irodalmát tükrözi, de főként a rendszeres teológiára összpontosít. Ezeken kívül kitekint más tudományterületekre a hazai (Magyar Tudományos Akadémia) és külföldi intézmények sorozatainak a kiadványain keresztül.

A világirodalom angol remekei mellett itt sorakoznak a német irodalom klasszikusai. Könyvtárának különlegessége a nemzetközi és még inkább a hazai bibliagyűjtemény: két tucatnál több a régiség és ritkaság a Magyar Biblia kiadásából. Ugyancsak színfoltja a gyűjteménynek az evangéliumi keresztyénség – professzori könyvtárakban ritka – hitépítő füzetek és könyvei. Ezek együtt, önmagukban is érdekes képet festenek az egyházunk hitéletéről a háború előtti, lelki ébredés idejéből és az ateista diktatúra korából, amikor hasonló kiadványokhoz csak külföldről és illegálisan lehetett hozzájutni.

A gyűjtemény kialakulásán érezteti a hatását a családon belül Radácsi György és Harsányi István személyisége. Radácsi György (Szepsi, 1846 – Sárospatak, 1928) pataki diák, majd középiskolai, később teológiai tanár, egyházkerületi főjegyző, a Sárospataki Lapok, a Sárospataki Református Lapok szerkesztője, a Sárospataki Irodalmi Kör elnöke, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányának tagja. Előbbinek veje, Koncz Sándor apósa Harsányi István (Abaujszántó 1873 – Sárospatak, 1928) szintén pataki diák és vallásnár, valamint kollégiumi főkönyvtárnok, a könyvtártudomány jeles hazai tudósa.

A családi könyvtárak mellett, Koncz Sándornak természetesen rendelkezésre álltak a kollégiumi könyvtárak Sárospatakon, Debrecenben, a fővárosi Ráday Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár, az egyéb pesti nagykönyvtárak és a szakmai látókör szélesíthető volt a folyamatosan közvetített, modern külföldi szakirodalommal, valamint a tanulmányutak során a külföldi – baseli, berlini, glasgow-i – egyetemi és nemzeti könyvtárak anyagaival. Ahogy ő írja egyik művének előszavában: „Nagy irodalmat néztem át. Mivel magamnak kellett az anyagot összehordanom, természetesen sok olyan könyvet és cikket is átforgattam, ami szempontjaim rostáján kihullott, s célohoz nem vitt közelebb... a bibliográfiában csupán a célhoz segítő könyveket és cikkeket sorolom fel.”³

Arról, hogy egy magánkönyvtár köteteit forgatta-e a tulajdonosa, csupán érintőlegesen értesülünk az esetleges szóbeli, írásbeli hivatkozásokból. Nagyobb részben titok marad az, hogy egy-egy kötet használatba került-e egyáltalán valaha? Most azonban ennek a kér-

³ Koncz Sándor: Hit és vallás. Debrecen, 1942. IV.

désnek a megválaszolásánál segítségünkre jön az a körülmény, hogy a tulajdonos a saját szerzésű könyvekkel gyarapította a maga és mások könyvtárait, s részben lemérhető a gyűjtő saját könyvein keresztül azok a szellemi építkezések, melyekhez nyomtatványok regimentjeit mozgósította.

Szakterületének megfelelően, az érdeklődő kortársak és a tanítványok számára tisztázni kellett az Istenről szóló tudomány és az emberi bölcselkedés pontos viszonyát, mely szerint az utóbbi az ember, az előbbi pedig Isten világot próbálja értelmezni. Az emberi szellem azonban végső soron nem magyarázható önmagából, hanem csupán Istentől.⁴ Természetszerűleg megküzd a hit és tudás egymásnak látszólag ellentmondó dimenzióiban feszülő kérdésekkel. Rámutat arra, hogy a filozófia az emberben fölfedezi az istenit, és azt teszi istenséggé, de a világ értelmezésében, feldolgozásában csupán az öntudatban kiteljesedő emberi szellemig, a tudható dolgok rendszerezéséig jut el. A Szentírás alapján és a hit útján viszont a hihető igazságok világába érkezünk. A hitismeret nem azonosítható a bölcséleti értelemben vett elméleti tudással, mivel az alapja az isteni kijelentés, s így Isten és ember legmélyebb valóságára mutat. A krisztusi hit az egész életét magába foglaló tapasztalata, hitismerete, vallástétele a hitben járó embernek.⁵

Fontosnak tartja, hogy végigkövesse a gondolkodás történetét az egzisztencialistákig, akik az egyes ember egyedi létezését vizsgálják. Az Isten teremtési rendjében értelmezett világgal szemben ők az öntudat világával foglalkoznak, és lételméleti, erkölcsi, logikai megközelítéssel az egzisztenciális realizmus dimenzióján át hatolnak az emberlét mélységeibe. Munkájukhoz felhasználják a leíró lélektan, a fenomenológia, az emocionális antropológia, a kritikus etikai filozófia és a prófétai bölcsélet eredményeit.⁶

A szinonimaként használt *hit* és *vallás* kifejezések kapcsán a terminológiai tisztázással a kortárs teológia számos művelője foglalkozott, köztük Koncz Sándor is. A hazai teológiatörténet hiányosságát látva, megírta azt a 19. század és a két háború közötti korszak tekintetében.⁷ Ebben bemutatja a racionalizmus korának kritikai teológiai irányzatát, Schleiermacher és Kant romantikus követőit, az emberi szellem szabad fejlődésének jegyében művelt liberális teológiai irányt, a közvetítő teológiát, a modern ortodoxiát idéző tradicionális kálvinizmusét és a barthiánus Ige teológiáját. Egyik következtetése: „*Vallásos mindenki lehet, aki vallásos akar lenni. De hívő csak az lehet, akinek Isten ajándékba adja a hitet.*”⁸

Az egyes irányzatoknál mindig utal azoknak nemzetközi és hazai képviselőire. A protestáns világ kétségkívül leghatásosabb és korszerűbb irányzatára – az Ige teológiájára – térve, valamilyen szinten a hazai képviselői közé sorolja saját magával együtt Tavasz Sándort, Mátyás Ernőt, Imre Lajost, Vasady Bélát, Török Istvánt, Makkai Sándort, Ravasz Lászlót, Révész Imrét, Nagy Barnát, Szabó Zoltánt, Újszászy Kálmánt, Zsiros Józsefet, Gönczy Lajost, Maksay Albertet, Nagy Gézát, Czeglédy Sándort.⁹ Foglalkozik Barth Károly¹⁰ teológi-

⁴ Koncz Sándor: A tudományok harca. A theologia és a filozófia viszonya. = Protestáns Szemle, 1940. 232-239.

⁵ Koncz Sándor: Kijelentés és filozófia. = Károlyi Emlékkönyv. Bp., 1940. 196-210.

⁶ Koncz Sándor: Az egzisztenciális filozófia. = Protestáns Szemle, 1939. 399-404.

⁷ Koncz Sándor: Hit és vallás. id. m.

⁸ Uo. 18.

⁹ Uo. 125-126.

¹⁰ Barth, Karl (1886–1968) Svájcban működő német teológus, a hitvalló egyház hirdetője. 12 kötetes dogmatikájával (1932–1959) az Ige teológiájának, avagy a dialektika-teológiának a megalapozója.

ai nézeteivel, melyekben jórészt a kierkegaard-i egzisztencialista kategóriák teológiai átdolgozását látja. Megkülönbözteti a dualizmust és a dialektikát, és különválasztja a teológiai és a filozófiai dualizmust a dialektika teológiában.¹¹ Már itt utal arra, hogy a teológiának eszkatológiai súlypontúnak kell lennie, mivel a keresztyén hit ettől nyeri a dinamizmusát. Eszkatológiai humanizmusnak nevezi a Krisztus várására építő, a történet szemlélet középpontjába az élő Istent helyező teológiai tanítást, mely egyedül képes feloldani az ember alapvető, tragikus életérzését.¹²

A teologus tehát Isten kijelentésének a feltétele alatt dolgozhat. Le kell mondania a filozófiának arról a tevékenységéről, mely valamennyi szellemtudomány fölött állva próbálja azokat összegezni. A teológia tudományosságának az alapja ui. nem a bölcsélet, hanem az egyház, s amint az a teológiát műveli, lerázza magáról a filozófia és világnézet felemás igáját.¹³ Koncz Sándornál ezeket a látásokat a próféta teológia fogalmazza meg. Amikor az egyház vallást tesz a hitéről, Isten szól rajta keresztül. Az egyház bizonyoságtétele, hitvallása nem ész-érvekkel történő bizonyítás, hanem missziói vallomásba foglalt isteni üzenet.¹⁴

Amint az eddigiekben is kitűnt, mély benyomást tett rá Kierkegaard¹⁵ munkássága, már teológus korától kezdve. Külföldi tanulmányútja lehetőséget teremtett arra, hogy behatóbban foglalkozzon Kierkegaard életével, személyiségével, szellemtörténeti jelentőségével és a keresztyén – elsősorban protestáns – teológiai gondolkodásra gyakorolt hatásával, s kutatásának eredményét megossza a hazai olvasóközönséggel.¹⁶ Ezt a munkáját még Sárospatakon kezdte el, és Berlinben fejezte be. Könyveihez szakirodalmi hivatkozásként és tájékoztatásként általában 600-700 felhasznált nyomtatott forrást és 30-40 szakfolyóiratot sorolt fel.

Kierkegaard, mint ismeretes, válságba sodródott a személyes kapcsolatai, a családja, a kora és társadalma, egyháza, társadalmi rétegének életformája és a saját személyisége tekintetében, s ez a meg hasonlottsága egzisztencialisan felőrölte fiatal életét. Öröksége révén lehetett volna jómódú polgár, egybekelhetett volna ifjúkori szerelmével, választhatta volna a neki tetsző hivatást, hogy falusi lelkipásztor legyen, ő azonban mindannyiszor kihátrált ezek elől a meghatározó döntések elől. Hétköznapi kortársainak a szokásos érvényesülését megkerülve filozófusként, teológusként és egyházi íróként teljesedett ki az élete.

Filozófusként a szubjektum, az individuum, az egzisztencia, a paradoxon fogalmaival, a korlátozottság, kudarc, szorongás, magány, boldogtalanság életérzésein keresztül az újkori ember válságának a lételméleti megoldását kutatta. Azokra a kérdésekre várt feleletet, hogy mi teszi az embert igazán emberré, hogyan élhet teljesebb életet, hogyan haladhat a tökéletesség felé. A természeti ember ösztönvilága, amíg érzelmi-esztétikai síkon marad, magában hordozza az egzisztencia kudarcát, amiből az önismeretre képes, öntudatra éb-

¹¹ Koncz Sándor: A teológiai dualizmus Barth teológiájában. Sárospatak, 1936.

¹² Koncz Sándor: Az eszkatológia örök időszerűsége. = Protestáns Szemle, 1942. 103–107.

¹³ A „felemás iga” bibliai kifejezés a II. Korinthusi levél 6,14. verse nyomán: „Ne legyetek hitetlenekkel felemás igában; mert mi szövetség van igazságnak és hamisságnak? Vagy mi közössége a világosságnak és sötétségnek?”

¹⁴ Koncz Sándor: Prófétai teológia. = Protestáns Szemle, 1941. 205–209.

¹⁵ Søren Aabye Kierkegaard (Koppenhága, 1813–1855) dán filozófus és teológus, akit irodalmi munkásságáért is számon tartanak.

¹⁶ Koncz Sándor: Kierkegaard és a világháború utáni teológia. Debrecen, 1938. Tanulmányok a rendszeres teológia és segédtudományai köréből. Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Rendszeres Teológiai Szemináriumából. 3.

redt szellem válthatja meg. Az értelmi-etikai döntés az egyedüli abszolút választás a jó és a rossz között.

Teológusként azonban belátja, hogy a filozófus eddigi egzisztencia-közelítései nem elégségesek saját korlátainak meghaladásához, s aki az egzisztencia gyökereit vizsgálja, az szükségképpen Istenhez jut el. Hirdeti, hogy csupán a „*hit lovagjaként*” kerülhetünk közelebb önmagunk jobb megismeréséhez és az önmagunkhoz való viszony teljesebb feltárásához. Az embert az Istennel való találkozás teszi emberré, mivel az egzisztencia itt transzcendentálódik, és képes felülemelkedni önmagán. Az élet azért szenvedés, mert az ember eredendően bűnös, azaz engedetlen Istennel szemben. Az ember sorsa félelem és rettegés, mert Isten bármikor jogosan büntethet. Az ember a hit útján juthat bűnbánatra, Istennel való, személyes kapcsolatra és az istenismereten keresztül tárulhat fel az emberlét lényege. Az ember a szenvedésben fogadja el Istent és Istenre fölpillantva látja meg saját magát.¹⁷ Az egzisztencia története ugrások, transzcendens pillanatok, ismétlések sorozata, az idői és az örökkévaló, a véges és a végtelen, az emberi és isteni egyidejű átélésének a tapasztalataival.

Egy könyvtár gondolatok sokaságát inspirálhatja, de Kierkegaard vagy Koncz Sándor műveit nem rövid utalások, vagy az ittenihez hasonló, kurta recenziók ismertethetik meg, hanem csupán az elmélyült olvasásuk. Amikor visszhangzanak bennünk Vörösmarty sorai: „*Ment-e a könyvek által a világ elébb?*” – „*És mégis, mégis fáradozni kell.*”¹⁸ Elgondolkodhatunk azon, hogy a fõnt említett szerzők és művek inspirálhattak-e másokat, minket, a rendeltetésüknek megfelelően, ha gyakorlatilag közel fél évszázadig nem vagy alig voltak hozzáférhetőek?

A könyvtár így közvetít kihívásokat, tesz fel megválaszolatlan kérdéseket, s ad feladatokat mindazoknak, akiknél a megkezdett szellemi építkezés érdeklődést vált ki, vagy akik egyenesen a folytatására vállalkoznak, vagy csupán érdemesnek találják megemlékezni a 200 éve született dán filozófus és a 100 éve született pataki tanár, Koncz Sándor munkásságáról.

¹⁷ Koncz Sándor: Kierkegaard... id. m. 51.

¹⁸ Vörösmarty Mihály: Gondolatok a könyvtárban. = Összes költői művei. I. Bp., 1972. 521–525.